

folklor/edebiyat

halkbilim • iletişim • antropoloji • müzikoloji • tarih • edebiyat

ÜÇ AYLIK KÜLTÜR DERGİSİ

ISSN 1300-7491

CİLT: IX SAYI: XXXIII 2003/3

Sahibi: UEM

ULUSLARARASI Eğitim-Öğretim, Basın-Yayın Ltd. Şti.

Genel Yayın Yönetmeni : Metin Turan

Sorumlu Yazışları Müdürü : Dr. Faruk Güçlü

Akademik Danışma ve Hakem Kurulu

- Prof. Dr. İlhan Başgöz (100. Yıl Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan Özdemir (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Taner Timur (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Kurtuluş Kayalı (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Muhan Bali (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Fuat Bozkurt (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. İlhan Tomanbay (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Metin Karadağ (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Haşim Karpuz (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ensar Aslan (Dicle Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail Öztürk (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Nuran Elmacı (Dicle Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Osman Öztürk (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Prof. Dr. Asker Kartarı (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülsün Parlar (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Ölmez (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Tülay Uğuzman (Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Ata Atun (Yakın Doğu Üniversitesi)
Doç. Dr. Erman Artun (Çukurova Üniversitesi)
Doç. Dr. Muhtar Kutlu (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Özkul Çobanoğlu (Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Esmâ Şimşek (Fırat Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yardımcı (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Muhsine Helimoğlu Yavuz (Mimar Sinan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Sema Sandalcı (Trakya Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Necmi Akyalçın (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Dr. Şükrü Günbulut

Yönetim Yeri ve Yazışma Adresi

Hatay Sokak 9/19, 06410 Kızılay-Ankara Tel: (312) 425 39 20 Fax: (312) 417 57 23
E-mail: folklorededyat@superonline.com

Abone Koşulları

Yurtiçi Yıllık (Postalama ücreti dahil): 60.000.000.-TL
(Öğrenci ve öğretim üyelerine %50 indirimlidir.)

Avrupa İçin Sayısı: 20 DM Yıllık Abone Bedeli: 80 EURO

Amerika İçin Sayısı: 25 \$ Yıllık Abone Bedeli: 100 \$

Abone bedelinin Metin Turan adına 104233 numaralı posta çeki hesabına ya da Halk Bankası Meşrutiyet Şubesi'ndeki 15528 numaralı hesaba yatırılarak, dekontun adresimize gönderilmesi gereklidir. (Abonelerimiz yıl içindeki fiyat artışlarından etkilenmezler.)

DEDE KORKUT OĞUZNAMELERİ ÇERÇEVESİNDE EPIK ZAMANLA EPIK MEKANIN BİRLİĞİ

Fuzuli Bayat*

Hronotop Teorisi ve Türk Destan Metni

Destan metninde milli ruhun sembolüne dönüşmüş olan zaman ve mekân kavramları şimdiye kadar hem ayrı ayrı destan hem de genel olarak Türk destanları için her yönüyle bir araştırma konusu olmamıştır. Oysa destan (genelde halk edebiyatının) anlaşılması hususunda, türün ve destan sanatının ortaya çıkarılmasında zaman-mekân kategorisinin önemi tasavvur edildiğinden daha büyüktür. Genel olarak hem olayların hem de bu olayları yöneten kahramanın ve düşman tarafının iyi bilinmesinde zamanın ve mekânın rolü esastır, denilebilir. Bu nedenle Oğuzların zamanla ve mekânla alakası, zaman ve mekân içinde mevcutlukları Dede Korkut destanları metninde araştırılmaya başlandı.

Kitap-ı Dede Korkut Destanları'nın poetikasında zaman-mekan birliği (Bahtin tabirince hronotop) tahkiye şeklini, üslûbunu ve konu-eser yapısını açma hususunda önemli bir rol oynar. Hronotop teorisine göre metnin zamanı daralabildiği gibi genişleye de bilir, kısaltıldığı gibi açıla da bilir. Mekan da toparlanarak zamanın akışını yavaşlatır. Zaman-mekan birliği metnin kurulmasında asıl fonksiyonel unsur gibi görünür. Dede Korkut boylarındaki her bir hâdise bu veya diğer mekânda (mitolojik-epik kendine has-yabancı, fantastik-real) bu veya diğer zamanda (mitik-epik, umumi-hususi retrospektif-introspektif-perspektif, tarihe kadarki ve tarihi) gerçekleşir. Konu, bütün durumlarda zaman-mekan birliği üzerinde teşekkül eder. Bir sözle destanın hronotopunun yapısının kompozisyonunda kuruculuk fonksiyonunu kendi üzerine almış olur. Hatta bedii edebiyatın yapısında zaman tahlili, edebiyatın kendi yapısını anlamaya yardımcı eder.² Ayrıca mitopoetik ananede zaman-mekan birliği sadece hâdisele cereyan ettiği pasif fon değil, kahramanların aktif şekilde davranışını muayyenleştiren bir kategoridir.³

Epik Zaman-Epik Mekan Birliği

Dede Korkut Destanları uzun bir şekillenme merhalesi geçirdiğinden, orada kaç

* Prof. Dr. Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

1 Bahtin M.M. Voprosi Literaturi i Estetiki: Isledovaniya Raznih Let, Moskova, 1972, s.234

2 Gurevici A.Ya. "Prostranstvenno-Vremennoy "Kontinuum" "Pesni o Nibelungah", Traditsiya v Istori Kult Moskova, 1978, s.113

masal zaman ve mekanının da özelliğini) inkar etmeden, destanda, esasen, epik zaman-mekan birliğinin dominant durumda olduğunu söylemek gerekir. Epik zaman-mekan birliği bir taraftan tarihi istikâmetli, geri dönmez, real niteliğe sahip tarihi zaman-mekan birliği ile diğer taraftan hayâlî âlem, üç bölümü olan dünya, geri dönerlilik, kendi çevresi etrafında devretme gibi özelliklere sahip mitolojik hronotop kategorisi arasında, ortada bir yer tutar. Epik zaman-mekan anlayışı, zamanın geri dönmezliği, mekanın kaybolmazlığı hakkındaki felsefi zaman-mekan kategorisinden de farklıdır.³

Her hâlde Kitab-ı Dede Korkut'ta zaman-mekan birliği ne mitoloji ne de tarihi gerçeklik değerleriyle görünür. Böyle olsaydı, birçok olgu, mesela savaşlar, onların meydana gelişi, hadiselerin gidişi, bu hadiselerle hami ruhların müdahalesi, kafir-Oğuz münasebetleri, hastalık, yaşlanma, ölme vs. ya fiziki gerçeklik ya da hayâl, uydurma gibi kavranılmıyordu. Epik hâdiseler olan Dede Korkut boylarında ise ozanın maksadı o zamanda (destanda ol zaman ve ol mekan) ve o mekanda (hatta bu mekân coğrafi bölgelerle üst üste düşse de) kalın Oğuz beylerinin yaşamını, bu dünyada gördükleri işleri, kahramanlıklarını, adet ve ananelerini, ritüel-mitoloji merasimlerini gelecek nesillere manevi tarih, hafıza kitabı gibi göstermektedir. Zaman ve mekanın Oğuz kavramı, Oğuz yaşamı ile bağlantıları, özellikleri Dede Korkut Kitabı'nda bütün yönleri ile korunmuştur. Göçebe devlet anlayışı ve bu devletin sınırları, hükümdar halk ilişkileri, kutsal karakterli et payı, oturma ve zaman içinde inanç, mekân içinde barış, hronotop-ta hareketlilik belirgin şekilde görülmektedir. Bütün bunlar, Oğuzların ferdi zaman ve mekân anlayışlarından milli hronotop teorisinin oluşturulmasına kadar geçtikleri uzun bir yolun Dede Korkut metninde sanatsal takdimidir. Kitab-ı Dede Korkut'ta anlatılan zaman-mekan birliği Oğuzların hronotopudur. Oğuzlar bu zamanı ve mekânı istedikleri gibi değiştirmiş, yani istek ve arzularına uygun bir şekle sokmuşlardır. Bu nedenle de her bir tarihi anlayış ve olay somut tarih değildir, ancak tarihi bir değere sahiptir.

Atlı göçebe Oğuzlarının tarihi zaman, coğrafi bölgeler, etnoslar hakkına verdiği bilgi, destanlaşarak sembolik işaretler taşıyan zaman-mekan birliğine çevrilir. Bu bakımdan Dede Korkut Kitabı'nda tarihi zaman ve bu zamanla uyuşan her hangi bir coğrafi isim aramak doğru değildir. Umumileşmiş tarihi zaman ve mekan (mesela, Göktürk ordusunun ardından Oğuzların batıya yürüyüşleri; 4-5. yüz yıllarda Bayındırların Gökçe Göl ile Van Gölü arasında yerleşerek Gürcü çarları ile savaşları; 9. asırda Sır-Derya havzasının bir kısmında başkenti Yengikent olan Oğuz Yabgu Devletinin kurulması; Elhaniler devrinde Oğuzculuk hareketinin genişlemesi; Akkoyunlu-Trabzon münasebetleri vs. bunlarla bağlı coğrafi adlar) destanda artık bedii-estetik kategoridir ve hiçbir şekilde kesin tarih ve coğrafya gibi kabul edilmemelidir. Zaman ve mekan kategorisinin epiklik derecesini ortaya çıkartmak, metnin okunuş ve şerhinin yardımı ile mümkündür. Aslında Dede Korkut boylarının okunuşu metnin mekân yapısında değişik bakış açıları ile şerhlerinin yapılması demektir.

Epik Zaman-Mekan Kavramının Özellikleri

Metnin mekânı yatay ve dikey şekillerde şerhe maruz kalabilir. Metnin okunuşunda diahroniya (yani tarihilik) dominant rol oynadığından mekân ve aynı şekilde zaman anlayışı da tarihi zaman ve mekan çerçevesi üzerine getirilir. Bu durumda şerh metnin dışına doğru yönelmiş oluyor. (Şunu da belirtelim ki, Dede Korkut boyları aslında, şimdiye kadar bu şekilde araştırılmıştır.) Diahron okumada (dışa doğru yönelmiş şerh)

3 Toporov V.N. Poetika Dostoevskogo i Arhaičniye Shemi Mifologičeskojo Mişleniya, Problemi Poetiki i İstori Literaturi, Saransk, 1973, s.96

4 Felsefi zaman ve mekan anlayışı hakkında bak. Molčanov Yu.B. Çetire Kontseptsi Yremeni v Filosofi i Fizike, Moskova, 1977

metin zamanları açısından okuma) poetik mekânı ve zamanı metnin karakterine uygun ayrıca kendine özgü, yaratıcılık kanunun özelliğine uygun şekilde, esasen iç elemanlar olmak yoluyla şerh eder. Poetikada başlıca şart sinkron okumanın öncelikte olmasıdır. Dede Korkut Kitabı'nın zaman-mekân birliği bu şartlar dahilinde araştırılmalıdır.

Dede Korkut Oğuznameleri'nde zamanın batını görünüşünün zahiri takdimi, aynı şekilde mekânın iç varlığı ile dışının tasviri bir uyum teşkil eder. Zaman-mekan birliği ayrıca zaman-mekân sonsuzluğu ile karakterize edilir. Zaman kategorisinde epik hâdiselerin ve tiplerin uydurma veya hayâlde mevcut olan (ancak real coğrafi postulatı dayanan) dünyada gerçekleşmesi metnin poetik yapısında başlıca unsur gibi dikkat çeker. Bu durumda metinde iki farklı zaman müşâhide edilir:

1-Tasvir edilen hâdiseler ve gerçek zaman

2-Metne hâdiselerin ve gerçekliklerin taşındığı zaman

Daha açık söylemek gerekirse, Dede Korkut boylarında hâdiselerin sıralanma ve bu sıralanmanın verilmesi (yani fabula-motif) zamanı mevcuttur. Herhâlde tahkiye zamanı tahkiye edilen zamandan farklıdır. Başka şekilde ifade edecek olursak, takdim edilen hâdiseler zamanı tasvir olunan hâdiseler zamanı ile bir tutulamaz. Ayrıca her bir metin gibi Dede Korkut boylarında da zamanın üçlü keyfiyete malik olduğu göz önünde tutulmalıdır. Bir taraftan tahkiyede ozanın yaşadığı, kutsal değerlerin bozulmaya başladığı iniş zamanı hâdiselerin cereyan ettiği zamana karşı, yani Oğuzların altın çağ denileri devrine karşı konulursa, diğer taraftan ozanın zamanı da bugünkü zamana karşı konulur. Yani tahkiye zamanı ve destanın metin zamanı arasındaki ilişkiler göz önünde bulundurulur. Ayrıca boylarda şimdiki ile geçmiş arasında geçiş rolünü oynayan bir ozan zamanı da mevcuttur. Bu durumda Dede Korkut Kitabı'nda zamanın üç tipi ile karşılaşmış oluruz. B. Putilov da, umumiyetle epik eserde zamanın üç tipini göstermiştir:

a-Tahkiye zamanı, yahut epik zaman

b-Konu zamanı, yahut hâdiseler zamanı

c-Destanın şekillendiği zaman⁵

Retrospektif (Geriye Dönük) ve Perspektif (İleriye Dönük) Zaman Anlayışı

Dede Korkut Kitabı'nda tasvir olunan hâdiseler zamanı takdim edilen hâdiseler zamanına, yani destanın oluşma zamanına nisbeten retrospektiftir (geçmişe yönelik), yani ol zaman doğal olarak ozanın zamanından daha önce gerçekleşmişti. Destanın şekillendiği zamana gelince, bunun metinle o kadar da ilişkisi olmadığı içi (epik zaman ve mekan anlayışının dışında kaldığından) burada ondan bahsedilmeyecektir. Ancak, her boyun sonunda Dede Korkut'un şu sözleri ile müşâhide olunan hayduası perspektif (geleceğe yönelik) zamandır:

"Yöm vireyim hanum: Karlu kara tağların yıkılmasun, kölgelüce kaba ağacı kesilmesün, kamin akan görklü suyun kurılmasun, kadir Tanrı seni namerde muhtalimesün, çapar-iken ağ boz atun büdrimesün, çalışında kara polat öz kılıcu gedilmesün, dürtişür-iken ala gönderün uvanmasun, ağ sakallı baban yiri uçma olsun, ağ pürçeklü anan yiri behişt olsun, ahır sonu aru imandan ayurmasun, amı diyenler dizar görsün, ağ alnunda biş kelime du'a kılduk kabul olsun, Allah vire umudun üzilmesün, yığışdursun dürişdursün günahunuzu adı görklü Muhamme Mustafa yüzi suyuına bağışlasun hanum hey."

Kitab-ı Dede Korkut metninin zamanı denildiği gibi retrospektiftir. Buna dikkat etmeyerek onun alt katında perspektif zaman anlamı yatar. Ozan söylediği, tasvir etti-

hâdiseleri retrospektif planda verir. Yani ki, mantık bakımından ol zaman ve ol mekân geriye dönmez. Ancak ozan hâdiseleri Oğuzların geleceğine doğru yönelttiğinden (Çünkü kavmin geleceğinden korkmaktadır.) perspektif zaman (gelecek zaman) metinde mantık olarak görünür. Ancak kitapta boylar kronolojik sıra ile dizilmediğinden hâdiseler konu zamanına mal edilmemiştir. Buna bakmayarak zamanın durağı yoktur. Zamanın durması, dıştaki durağanlığı konu zamanının tenafusu değildir. Hâdiseler Oğuz makromekânında gerçekleştiğinden, başlangıç hâdisesinin zamanı sona kadar devam ettirilir. Oğuz makromekânı ayrı ayrı mikromekânlardan – Kazan Han'ın yurdu, Baybura'nın ili, Banuçiçek'in yurdu, Bükdüz Emen'in mekânı, Alp Aruz'un yaşadığı yer vs. - teşkil olunmuştur. Bu yurtlar makromekânda aynı şartlardadırlar. Bunun aksine kâfirlerin mekânı bütünlükten uzak kaotik bir görüntü oluşturmaktadır. Oğuz mekânı bir bütünlük yarattığı gibi, zamanda da ara yoktur. Hâdiseler bir mikromekândan diğerine geçer, zaman bütünlüğü oluşur. Ozan hâdiseleri kaldığı yerden başlatmakla zamandaki ara boşluğunu gidermiş olur.

Dede Korkut Kitabı'nda epik zaman ve mekân münasebeti ozanın tahkiye zamanında gerçekleşir. Bu durumda mekân, konu zamanının karakterinde gâh uzanır gâh kısalır. Bu keyfiyet, mekânı, zamana bağlı bir duruma getirir, diğer taraftan da zaman, mekânın bir bölümü rolünde ortaya çıkar. Zamanla mekânın bu görünen alakası hronotop, yani zaman-mekân unsurlarının birleşmesi şeklinde kendini gösterir. (Bahtin, 1972; Bahtin, 1986; Bahtin, 1990; Ahundov, 1982 v.s.) Genelde zamanın dinamikliği mekânla bağlıdır. Bu durum, zaman-mekân birliği bu iki anlayışı bir birinden ayırmaya olanak tanımaz. Zamanın mekânla bağlı olmasına örnek olarak, Oğuz erenlerinin tutsaklığını, uykularını, yaralanmalarını göstermek mümkündür. Mekânın değişmesi ile Oğuzlar başka bir âleme düşerler ve zamanın kendi hareketi mekânın değişmesi ile başlar. Hâdiseler süratle ileriye doğru gider, kahraman pasif durumdan aktif duruma geçer vs. Şunu da belirtelim ki, destan zamanının durağanlığı veya dinamikliği hâdiselerin yer değiştirmesine bağlıdır. Her durumda zamanın dinamikliği, yani aktifleşmesi kahramanın hareketi ile başlar.* S.Neklyudov kahramanın statik ve dinamik zaman-mekân kategorisinde durumunu şöyle gruplaştırmıştır:

1. İlk kahramanlık gösterisine kadar kahraman mekânda hareketsizdir, zamanda ise harekettedir. (Kitab-ı Dede Korkut'da Boğaç'ın on beş yaşına kadarki durumu buna örnek olabilir.)

2. İlk kahramanlık gösterisinden sonra o, mekânda harekettedir, zamanda hareketsizdir, yani yaş bakımından kahraman hiçbir değişikliğe uğramaz. (Mesela, Beyrek ilk kahramanlıktan sonra, bir mekândan diğerine geçer, avlanır, Banuçiçek'in yurduna gelir vs. ancak genç olarak kalır.)

3. Mekânda hareketsiz olan kahraman zamanda değişir, harekettedir. (Beyrek'in atasının yurtlarından çıkmamaları, ancak ağlamaktan gözlerinin kör olması, yaşlanmaları.)

4. Kahramanın uzak mekâna götürülmesinde regressiv zaman (geriye dönüş zamanı) keyfiyetleri görülür. Yani kahraman gençleşebilir, önceki gücünü tekrar kazanabilir vs. (Bu durum Dede Korkut boylarında yoktur.)⁷

Verilen örneklerden de anlaşıldığı gibi Neklyudov'un sınıflandırması Dede Korkut Oğuz-nameleri için kısmen kabul edilebilir.

Mekânın Bolunmesi ve Zamanla Münasebeti

Dede Korkut metninde mekân iç-dış, merkez ve periferiya, kutsal ve profan gibi i zıtlıklar hâlinindedir. Mekânda semiotik değer kazananlar birinci kısımda olanlar. Oğuzlar içte, merkezde ve kutsal mekânda yerleşmişlerdir; aksine kâfirler dışta, pro mekânda, periferiyalardadırlar. İç-dış zıtlığında birinci taraf destancıya göre Oğuzl atfedilmiştir. Yani hak, adalet, doğruluk, nizam birinci taraftadır. Zaman her iki mek da aynı anda hareket etmez. Mekânın birinde hareket dinamikse, diğerinde duraç vaziyettir. Ozan düzensiz hareketten kaçmak için zamanı ayrı ayrı kesikli bölmüştür. Ancak kâfir mekânındaki durağanlığın özünde de Oğuz mekânı için bir ko hissedilmektedir. Kafir mekânı ve zamanı her an aktifleşebilir. Bu aktifleşmeye sef kahramanların yer değiştirmesidir. Oğuz erenlerinin başına ne gelirse periferiyalar dışta gelir. Kahraman sanki kutsal mekânda güvendedir, tehlike ile karşı karşı değildir. Bu tehlikesizlik profan mekânda hiçe iner. Mukavemet kırılır. Nitekim Oğuz' sayılı yiğitlerinden olan Kazılık Koca Düzmürd Kalesi'nde Arşın oğlu Direk Tekur'a e düşer. Onun karşısında güçsüz kalır:

"Kam Gan oğlu Han Bayındur yirinden turmuş-idi. Kara yirin üzerine ağ ban i dikmiş-idi. Ala sayvan gök yüzine aşanmış-idi. Bin yirde ipek halıcası döşenmiş-idi Oğuz Taş Oğuz bigleri sohbeti dirilmiş-idi. Yime içme idi.

Kazılık Koca dirler-idi bir kişi var-idi. Bayındur Hanun veziri idi. Şarabun itisi başı çıkdı. Kaba dizi üzerinde çökdü, Bayındır Handan akın diledi. Bayındur Han destur vir Nireye diler-isen var didi.

Kazılık Koca iş görmüş işe yarar adam idi. Yarar kocaların yanına cem eyledi, yad yarağı-y-la yola girdi. Çok tağlar dere depe kiçti. Günlerde bir gün Düzmürd Kal'ası geldi. Kara Deniz kenarında idi. Ana irüben kondılar.

Ol kal'anun bir teküri var idi. Adına Arşın oğlu Direk Tekür dirler-idi. Ol kâfir altmış arşın kâmeti var-idi. Altmış batman gürz salar-idi, katı möhkem yay çeker-i Kazılık Koca kal'aya yetdüğünleyn cenge başladı. Pes ol tekür kal'adan taşra çıkdı, mı dana girdi er diledi. Kazılık Koca anı gördüğünleyn yıl kibi yetdi, yilim kibi yapış Kâfirün ensesine bir kılıç urdı, zerre kadar kesdüremedi. Nevbet kâfire degdi. Ol altın batman gürz-ile Kazılık Kocaya depere tutup çaldı. Yalan dünya başına tar oldu, düd kibi kan şorladı."⁸

Zaman-Mekan Kavramının Biz ve Bizden Olmayanlar Zıtlığı Doğrultusunda İdealleştirilmesi

Kitab-ı Dede Korkut'ta tasvir edilen dünya tabii ki, epik dünyadır. Onu hidronimi- le (çay adları), oyronimlerle (orman adları), toponimlerle (yer adları) karıştırmam gerekir. Oğuz ili coğrafi bakımdan bütün benzer, yakın tarafları ile beraber ozar düşüncesinde canlanan epik mekândır. Bu epik mekânın real ve aynı adı taşıyan coğr yerlerden prensip itibarıyla farklı olduğu her zaman göz önünde bulundurulmalıdır. F iksini de aynı şartlarda kabul etmek, aynileştirmek, destan bilgisini, onun dahili düze ni, özelliğini ve kendine has yapısını dikkate almamak demektir. Epik mantika zit olsa, epik yaratıcılık için karakteristik olan zaman-mekân birliği real dünya, fiziki zam bütünlüğü ile bağlıdır ve birinin öbürüne geçmesi mümkündür. Ayrıca destanın başlı özelliklerinden biridir. Destanı söyleme sürecinde ozanın real dünyaya mahsus çizgil epik mekâna getirmesi, epik mekânı gerçek âlemin zaman ölçüleri ile zenginleştirme

Çünkü emelyonların da tasavvurunda real mekân çevresini epik mekân hesabına genişletmesi, genelde epik yaratıcılığa has kanuna uygunluktur. Buna dikkat etmeksizin epik mekân ve zaman en azından real dünya ile aynı değildir diyebiliriz, çünkü epik dünya onu tasvir eden ozanın ve destanı dinleyenlerin yaşadıkları âlemden ve zamandan ayrı, farklı ve uzaktır. Ayrıca kâfirlerden muhtelif epik mesafelerle ayrılmıştır. Ozanın söz ettiği dünya, Oğuzların kahramanlıkla dolu, sembolik anlam içeren gerçeklikle uydurmanın, doğru ile hayâli olanın, sıradan ile fevkalâdenin beraber olduğu bir âlemdir.

Her hâlde Oğuz ili, onun serhatleri doğruluktan, gerçeklikten o kadar da uzak değildir. Hatta bugün bile Dede Korkut Kitabı'nda adları geçen yer adları doğu Anadolu ve Azerbaycan'da yaşamaktadır. Ancak kâfir dünyası coğrafi adlarının somutluğuna bakmaksızın Oğuz iline yabancı ve düşmandır. Ayrıca kâfirlerin yaşadıkları yerin ölçüleri bir birinin aynısıdır, sanki tek bir mekânın çok varyantlı şeklidir. Böyle bir zaman ve mekân birliğinde Oğuz kahramanları bahtın, kaderin, kısmetin elinde, Bahtın'ın dediği gibi, pasif değildir.⁸ Zaman ve mekân kahramanların ve tiplerin üzerinde zaman zaman hâkimse de zaman zaman da hakim değildir. Daha ziyâde kahraman zamanın üzerinde hâkimdir. Esir düşen kahramanlar oradan kurtulmak için beklemekle yetinmezler, düşmanla mücadele ederler. Kazan Han kuyuda da, kâfirlerin tabirince, onlara rahatlık vermez (Ölülerine biner, ölülerinin yemeklerini yer). Kahramanın kâfir mekânında tutsak olması, kâfirin korkusu ile müşahide edilir. Ayrıca bu tutsaklık Oğuz erenlerini aktifliğe yönelir. Kahramanların zamanda değişimleri zamanın akıcılığı yahut donukluğu, mekânın küçüklüğü yahut büyüklüğü, mesafenin kısıtlılığı yahut uzunluğu kendi içinde bağımsızdır. Bu bağımsızlığın içinde kahraman hâdiseleri değiştirmekte, kendi menfaatine çevirmekte serbesttir ve bu anlamda zaman ve mekân onun üzerinde hâkim değildir. Oğuz erenlerinin aktifliği, hronotopta belli bir görev ile hareket etmelerindedir. Bu görev dünyanın nizamını korumak, kâfirleri hak dine davet etmek, kiliseleri yıkıp yerine mescit dikmek, doğruluğu tekrar getirmektir. Kapalı dünya Oğuz iline karşı çevrilmiştir. Oğuzların kaleleri dağıtmaları, surları yıkmaları da kapalı dünyayı açmak amacını taşımaktadır. Oğuz dünya modelinin esasında zamanla mekânın özümleştirilmesi bulunduğundan hronotopun hâdiselere uygunlaştırılması süreci kabarıp görünür. Bu Oğuzların dünyayı korumak görevini üzerlerine almaları ile gerçekleşir.

Epik şuur, Oğuz kahramanlarının karşısına adalet, ideal, olgunluk tabiatıyla uyumlu bir âlaka vs. gibi hareketlilik gerektiren ve Oğuz zaman ve mekânında gerçekleşen fonksiyonlar koyar. Bu mânâda Oğuz kahramanlık zamanı eski adalet, hakikât anlayışlarının hâla hakim olduğu mitoloji, kısmen de epik zaman-mekân birliğidir. Tabii ki, tarihi zamana, real mekâna geçit Dede Korkut Kitabı'nda hâla başlamamıştır. Boylarda Oğuz kahramanlarının tek başlarına çok sayıdaki düşmana üstün gelmeleri (mesela Kanturalı), en vahşi hayvanlardan da güçlü gösterilmeleri (Kanturalı'nın boğadan, aslandan, buğradan kuvvetli olması) mitolojik varlığa galip gelmeleri (Basat'ın Tepegöz'ü öldürmesi) vs. aktlar tarihi zaman ve mekân anlayışının destanda realleşmediğini ispatlar.

Epik zaman-mekân birliği ferdî ve kolektif özelliklere sahiptir. Kitab-ı Dede Korkut'ta tasvir edilen Oğuz cemiyeti bunu tasdiklemektedir. Oğuzların kâfirlerle dövüş sahanelerini gösteren kısımlar, hepsinde zamanın umûmi, mekânın ise ayniyetini, benzerliğini bildirir. Bu tip kolektif dövüş sahnelerinde (2,3,4,11. boylar,)⁹ zaman hem kâfirler hem de Oğuz erenleri için sanki bir yere toplanmış ve süratle ileriye doğru giden

nadiselerle doludur. Kolektif dövüş sahnelerinde mekân özünün küçüklüğü, darlığı seçilir. O, yalnız dövüşün gittiği yerle sınırlanmıştır. Ozan bunu şöyle dile getirmi

"Ol gün ciğerinde olan er yiğitler belürdi. Ol gün namertler sapa yir gözetd kıyamet savaş oldu, meydan tolı baş oldu. Kıyametun bir günü oldu. Big nökerden, ı bigden ayrıldı. Taş Oğuz bigleri ile Tundar sağa depdi. Cilasun yigitleri-y ile Kara B sola depdi. Kazan kendü düpe depdi, Tekür ile Şöklî Melike havala oldu, böğürdi atdan yire saldı, alça kanın yir üzerine dökdi."¹⁰

Bu sahne de, zamanla mekânı birleştirerek mertle namerdi, beyle nökeri s Çünkü kıyamet başlamıştır. Bu eshatolojik zaman ozanın, geriye, geçmişe, bin yıl ö sine dönüşüdür. Ozan, geçmiş zamanın dövüş sahnesini göstermekle retrosk zaman anlayışından istifade etmekte ise de, kıyameti hatırlamakla perspektif za gösterir ve meçhul geleceği Müslüman Oğuzlara bir daha telkin eder. Toplu t yapılan savaş sahnelerinin tasvirinde ozan, klişelerden istifade ederek zamanın doğrultuda, aynı mekân dahilinde cereyan ettiğini gösterir.

Ferdilik ayrı ayrı Oğuz-name kahramanlarının zaman-mekân yerleşmeleri görülmektedir. Ferdi dövüşlerde zaman-mekân birliği invariantın (ur-form) değ i tesirini bağışlamaz. Mesela, Basat'ın Tepegöz'ü öldürdüğü savaş sahnesi (8. mitolojik zaman ve mekân doğrultusunda gerçekleşir. Bu keyfiyeti ile zaman-m birliği Kanturalı'nın (6. boy), bu sonuncu da Yeğnek'in dövüşünü (7. boy) tasvir sahnelerde farklılaşır.

Umumiyetle, Dede Korkut kahramanlarının tasviri dinamik planda verilm Mesela, güzellik sadece donuk bir şekilde tasvir edilmez, ayrıca ayrı ayrı hâdis bağlanır, hâdiseler zincirinde takdim edilir. Klişeleşmiş (artık durağan zaman ve m karakteri almış) benzetmeler, bedii sıfatlar esasen, ozanın anlatımında konu akış verilir. Selcan Hanım'ın, Banuçiçek'in, Burla Hatun'un güzelliği belirgin zaman mekân dahilinde realleşir. Hatta Düzmürd Kalesi'nin tekuru Arşın Oğlu Direk'in ta de belirgin bir sahne ile bağlanır. Bu anlamda Kitab-ı Dede Korkut boylarında güzelin isterse yiğidin tasviri olsun, dinamik planda takdim edilir.

Kutsal Zaman, Kutsal Mekan

Dede Korkut Kitabı'nda zaman, kutsal zamandır. Ol zamanda gerçekleşen hâd vaktinin mekânı da sıradan bir yer değildir. Bu mekân kahramanlıkla dolu Oğuz lerinin mekanıdır. Oğuz erenlerinin hareketleri, davranışları, reaksiyonları ol zam yani ortaçağ ahlâkının makbul saydığı, kabul ettiği, kıymet verdiği değerlerdir. sadece Oğuzların geçmişi değil, eşya ve hâdiselerin, münasebetlerin semiotik d kazandığı epik mekan-zaman birliğidir. Oğuzların idealize edilmesi, doğruluğun kor cuları gibi gösterilmesi, aksine kâfirlerin doğruluk ilkelerine sadık kalmamaları, al normları, kahramanlık şartlarını bozmaları ol zamanın başlıca özelliğidir. Hakk, des da denildiği gibi yücelerden yüce Allah, Oğuzların tarafındadır. Ol zamanın Oğu Tanrı dostları, hak adamları, adaletin savunucularıdır. Buna göre de yüce Tar övmekle kırk erin gücüne sahip olurlar (mesela, Begil oğlu Emrenün Boyunda), yüz yıl ömür kazanırlar (mesela, Duha Koca oğlu Delü Dumrul Boyunda). O zam Oğuzlarının alkışı alkış (duası dua), kargışı kargıştır (bedduası bedduadır). Hakk T yalnız Oğuz erenlerinin ve onların seçilmiş olan Dede Korkut'un gönlüne ilham e Oğuzların bu şekilde idealize edilmesi destanların poetik yapısında esas, zaruri mandır ve biz ve bizden olmayan zıtlığının destan varyantıdır.

Kitab-ı Dede Korkut metninin "nesir âleminde zamanla yakın bağlatı boyutları" Korkut Ata dirler bir er kopdı." cümlesi ile başlaması ol zamanın ve mekânın ozanın hafızasında, şuurunda önemli, ideal, hayırlı olmasını temin eder. Bu tip bir başlangıç metinde kalan zaman ve mekân hâdiseleri (ozanın şuurunda, ayrıca perspektif zaman) için bir hayır kaynağı, bir ideal cemiyet numunesidir. Ozan hâdiselere kendi zamanından baktığı için ol zamanın ve mekânın azametini, kutsallığını görebilir. Dede Korkut'un gaipden haber vermesi de artık kesinleşen zaman-mekân birliğinde gerçekleşir. Tabii ki, bu zamanın hem ozanın yaşadığı zamanla, hem de mekânla hiçbir alakası yoktur. Bu epik bilgi (yani Dede Korkut'un adından verilen türlü türlü gaip haberleri) yalnız Kitab-ı Dede Korkut metni için karakteristiktir. Çünkü ol zamanın kahramanlığı, ahlâki ile beraber, zamanın hikmetliliği, kavmin bilgini olmak da kutsal Oğuz zamanında ve mekânında mevcuttur. Ondan başkasında ne kahramanlık, ne ahlak ne gaipden haber vermek vardır. Metnin bu katında Oğuz tefekkürü, Türk dünya görüşü, İslâm medeniyeti, Müslümanlık düşüncesi yer almaktadır ve bu sentezden dünyayı algılamanın Oğuz modeli, Oğuz felsefesi oluşmuştur.

Dede Korkut Oğuz-namelerinde gördüğü gibi, Oğuz'un ol zamanı mutlak geçmiş veya yegâne başarı ile sonuçlanan zaman değildir. Korkut Ata'nın ol zamandan da önceki, başlangıç zaman-mekân kategorisinde, bey erenlerin zaferlerinden bahsetmesi sembolik, felsefi anlamda başlangıcın daha şöretli, daha azametli, daha mutlu olduğunu ispat eder. Zaman değişse de, Oğuzlar atalarının emanetini koruyarak zaman-mekân ölçülerini içinde yaşamlarını sürdürürler. Başarının, zaferin kaynağı da şüphesiz bu ilkliliği yaşatmakla, kutsallığı korumakla mümkündür. Dede Korkut Kitabı'nda bu başlangıç zamanını gösteren birçok epik klişeler vardır. Bir gün, alan sabah vs. Oğuz zamanın bir günle, bir sabahla başlaması, birlerden şekillenen sonsuzluğa, kutsallığa işaretir.

Dede Korkut Kitabı'nda ozanın Dede Korkut adından verdiği yom/yumlarda zamanın sonundan bir korku duyulmaktadır. Bu da eskatolojik zaman anlayışının destanda yerleşmiş olduğunun göstergesidir. Dede Korkut'un dilinden verilen "Ahır son uzu ölümlü dünya" cümlesi de aslında zamanın bitişini hatırlatmaktan daha çok Oğuzların ideal cemiyetinin bir gün sona erme ihtimalinden doğan endişeyi dile getirir. Ozan Oğuzların mahvolmasını zamanın ve mekânın yok olması gibi değerlendirdiğinden sonuncu boyda Oğuzların kardeş kırğınlığı işini el öpmekle zamanın ve mekânın ebediliğine bağlar.

Bir uğur kaynağı olan ol zaman, mutlak idealdir. Bu ideallik seslerde, sözlerde, kelime gruplarında, cümlelerde, hareketlerde, davranışlarda, münasebetlerde ortaya çıkar. Kitab-ı Dede Korkut'ta sesler, sözler, cümleler öyle bir şekilde kurulmuştur ki, onlardan birini almak, başkasıyla yer değiştirmek epik eserin yapısının bozulmasına, epik dünyanın dağılmasına sebep olur. Sözle unsur arasındaki bağlantı öyle bir seviyeye ulaşmıştır ki, bu bağlılık hiyerarşik zaman-mekân birliğinde kavranılır, değer kazanır, heyecanlı bir tesire sahip olur. Ol zamanın dilinin, üslubunun yarı açık, yarı soyut, yarı somut, yarı sembolik, yarı tarihî, yarı polisemantik, yarı monosemantik, yarı kutsal, yarı profan, yarı şiirli, yarı nesirli olması Oğuz dünyasının mutlak gerçekliği şeklinde tezâhür eder. Dilin bu şekilde tezâhürü ozanın ol zamana mutlak kutsal zaman, Oğuz dünyasına ideal cemiyet gibi bakılmasında kendini gösterir. Ozanın korkusu Oğuzların geçmişi değil, geleceğidir. Bu korkunun mantığı sonucu gibi Dede Korkut da:

Kan ulugun big erenler
Dünya menüm diyenler
Ecel aldı yir gizledi
Fâni dünya kime kaldı
Gelimplü-gidimplü dünya
Ahır son uçı ölümlü dünya" 10

der. Sanki Dede Korkut da dünyanın sonundan, Oğuz erenlerinin bir bir gideceğinden, yerlerinde kimsenin veya kendileri gibi erenlerin kalmayacağı geleceğin kötü sonucundan korkar ve yom/yum (dua) vermekle, işi, Tanrıya duayla varışa bağlar. Kitab-ı Dede Korkut boylarının bu şekilde geçmişe yüz tutması, yapılarında görülen geçmiş zamanın kullanılması, her şeyin bir gün biteceği doğan korkudur. Geçmiş, şimdi veya gelecek değildir, olmuştur, bitmiştir. Belki göre de, o kutsaldır. Tabii ki, geçmişten yani kutsal olandan başka bir dille, başlı üslûpla konuşmak gerekir. Bu gelenek Türk yazar tiplerinin hepsinde, şamanda, da, tekke şairinde, âşıktaki, divân şairinde görülmektedir. Ancak ferdî edebiyattan olarak halk edebiyatı temsilcileri zaman ve mekânla bağlı olarak (Mitolojik zaman mekânında bir, epik zaman-mekânında bir başka, masal zaman ve mekânında ise başka bir üslup kullanılırdı.) üslûplarını değiştirirler. Aksine Nevai'de, Fuzûlî'de zaman ve mekânın üslûba hiçbir tesiri olmaz.

Epik zaman ve mekânı gösteren hazır üslûp, hazır klişeler mevcuttur. Sadece 10 Dede Korkut devlet destanı gibi şekillendiğinden heyecanlı, güçlü ve ahlaki düzeyde yüksek bir yapıya, cilalanmış bir üslûba sahiptir ve bu üslûp zaman ve mekân birliği bağıllı formellere de etki göstermiştir. Bu anlamda epik eserler ne kadar hazır üslûp ifadelerden istifade etseler de Dede Korkut metni, diğer Oğuznameler gibi tekrarsız epik eserler sisteminde taktır. Epik dil sistemi, aynı zamanda zaman-mekân üslûp bağıllı hazır klişeler, herhangi bir destanın oluşmasından önce şekillenmiştir. Şur belirtelim ki, umûmî epik dil sistemi hazır material ve vasıta rolünü oynar. Dede K Kitabı metninin oluşumu, zaman ve mekân birliği bakımından farklılık gösterdiği tekrarlar tekrar, umûmî olanlar husûsî gibi ortaya çıkmıştır. Zaman-mekân üslûp formelleri de bu kategoriye aittir.

Destan Zamanı ile Gerçek Zamanın Anilik-Ferdilik bağlamında Münasebeti

Dede Korkut Oğuz-nameleri'nde fiziki zaman ölçüsü yoktur. Aynı ayrı boylarda gün, yedi gün, bir hafta, on altı yıl gibi somut rakamlar gösterilse de bunlar zaman-mekân birliğinde, sadece umûmî epik zamandan kesilmiş, diğer vakit ölçülük alâkası olmayan parçalarlardır. Yukarıda da değindiğimiz gibi zaman arasıdır, e diskret kesitlere bölünmüştür. A.Gurevin de ozan istediği zaman bir tarafın vaktini dondurup diğer tarafın vaktini harekete geçirmiş olur. Ayrıca bu diskret zamanların bir biri ile ölçüde olduğu da kabul edilemez. Bir mekânla on altı yıl, diğer mekânla on altı ç yahut on altı aya denk olabilir. Bu keyfiyet destan zamanını masal zamanı yakınlıştır.

Tabii ki, bu durumda zaman real, fiziki zamanla hiçbir alâkası olmayan boş tesiri uyandırır. Beyrek'in Banuçiçek'i ilk gördüğü günle, onunla hakiki şekilde evle gün arasında geçen zaman, sanki hâdiseler mekânında değişiklik yaratmam

gerdek gecesi, beyin kâfir hücumuna maruz kalması, Bayburt Kalesi'ndeki on altı yıllık tutsaklık, kâfir beyinin kızının yardımı ile esirlikten kurtulması, yalancı nişanlının düğününe gelmesi, tanıma, ok atma sahneleri, nihayet yalancı nişanlının bağışlanması ve kahramanın evlenmesi, kaleye hücum vs. geçen zaman müddetince değişen yalnız Beyrek'in babası ve annesidir. Onlar ağlamaktan gözlerini yitirmişlerdir. Ancak oğullarının parmağının kanının beze damlatıp baba ve ananın gözlerine sürülmesi ile önceki görkemlerine dönerler. Bu gerileme zamanı yalnız bu sahnede görülür. Demek ki, zaman ileriye aktığı gibi, geriye de dönebilir. Diğer tipler, kalın Oğuz beyleri Beyrek'in on altı yıl evvel bırakıp gittiği gibidirler. Ölen yoktur, yaşlanan yoktur, değişen yoktur. Zaman Oğuz ilinde donmuştur. Kâfir mekânında ise, süratle geçmiştir. Gece ile gündüz bir biri ile yer değiştirse de, aylar geçse de, mevsimler değişse de epik zaman Oğuz ilinde hiç değişmemiştir. Demek ki, vakit boşuna geçmiştir. Oğuz ilinde değişen görüntüdür. Beyrek'in bacıları kara giyinmiş, baba ve annesi kör olmuştur. Hatta Beyrek'in Banuçiçek'e olan sevgisi, Banuçiçek'in aşkı, Beyrek'in Oğuz ilinde mevkisi değişmez olarak kalmıştır. On altı yıl hisleri, mekiyi yerinden oynatamamıştır. Oğuz ilinin Boğazca Fatması, Kısırca Yengesi de değişmemiştir. Dede Korkut Oğuznamelerinde tipler konu sahasına nasıl dahil edilirlse (koca koca gibi, genç genç gibi, yeni yetme yeni yetme gibi) öyle de sonuna kadar kalırlar. Kahramanların yaş haddi değişmese de bir iç değişme gerçekleşir. Alp Aruz metne Oğuz ilinin kahramanı gibi dahil olur, ömrünü asi gibi sona erdirir. Oğuzlar bir birlik içinde yaşasalar da kitabın son boyunda biri birine kılıç çekir, düşman olurlar.

Zamanın bu şekilde tezâhürü, tabii ki, mekânla ilgilidir. Oğuz ili, kutsal mekân niteliğindedir. Mekânın diğer ölçüleri gibi zaman da bu kutsal mekânda hareket eder. Kâfir mekânı ise kapalıdır. Kapalılık tekrarlıkla, geri dönerlikle, durağan vaziyetle karakterize edilir. Oğuz erenlerinin değişmemesi kutsal zaman-mekân birliği ile bağlı ise, kâfirlerin bir sahnede ölüp diğerinde yeniden yaşamış gibi görünmesi de zamanın kapallılığı ile alakalıdır.

Dede Korkut kahramanlarının kaderinde bazen anilik büyük rol oynar. Bu anilik kâfirlerin fırsat beklemesinde kendini gösterir. Kâfirler Kazan Han'ın yurdundan uzaklaşmasından istifade ederek onun evini yağmalar, anasını, karısını, oğlunu, hizmetçilerini esir alırlar. Anilik bu zaman akışında hâlledicilî rol oynar. Zamanın kalan bölümü ise istenildiği kadar uzatılabilir, ancak bu uzama Oğuz mekânında hiçbir değişikliğe sebep olmadığından boş veya etkisiz zaman olarak nitelendirilir. Boyların bir çoğunda konu anilik ve fırsattan yararlanma üzerine kurulmuştur. Meselâ Hızır'ın Buğaç'a görünmesi (görünme veya uyku motifi) konunun değişmesine olanak yaratır. Anilik, mukâddeslerin işe karışması (Hızır'ın, Tanrının), zamanın başka anlam kazanmasına sebep olur.

Mekân, Oğuzların şuurunda kısalığı ve uzunluğu, kutsallığı ve düşmanlığı ile karakterize edilen yerdir. Kazan'ın evini yağmalayıp götürdükleri zaman kâfirlerin yolu, geldikleri gibi de kısa olur. Kazan Han'ın, evini kurtarmak için yola düşmesi ile mekân uzar. Kazan, yurdundan dağına aşar, deresini atlar, çayını geçer. Ozan, hâdiselerin dramatikliğini artırmak için düşmanları izleme yolunu uzatır, hissi-psikolojik anları daha fazla vermeye çalışır. Ozan, tasvir edilen hâdiselere müdahâle ederek istenilen anda mekânı uzatır veya kısaltır. On altı yıl Bayburt Kalesi'nde tutsak olan Beyrek'i düğüne ulaştırmak için ozan, hem zamanı hem de mekânı Oğuz iline geçirir. Bu tip geçirme, yahut yolun uzayıp kısalması aşk destanları için daha karakteristiktir. (Meselâ Âşık Garip'in Hızır'ın yardımı ile üç aylık yolu bir günde gelmesi vs.) Kısacası zaman ve mekân birliği hâdiselerin sadece esas elemanı değil, ayrıca mücerret formel kompozisyon unsuru gibi de görünür.

Destanlar ı arını Zamanın Belirtileri

Epik eser için karakteristik olan geçmişe müracaat, alplık zamanına seyahat ya tarihi hatırlamakla ozan, büyük zaferler ve fetihler ideolojisini yaşamak ve dinleyi yaşatmak maksadını güder. Metin altında ozan, Oğuzların ol zamanı ile destanın ıra zamanını karşılaştırır. Zamanı bu şekilde karşılaştırarak etnosun geçtiği tarihi manzarasını çizmektedir. Oğuzların ol zamanı mantık bakımından tarihleşmiştir. / tarihi zaman değildir. Aynı zamanda boylarda silsilevi-kapalı mitolojik zamanın ö: leri de korunmuştur. Bunu Duha Koca oğlu Delü Dumrul boyunda görmek mümkün. Epik zaman Kitab-ı Dede Korkut'ta hem kapalı-silsilevi mitolojik hem de tarihi de tuda zamanın ölçü birimini korumuştur. Tarihi doğrultuda zamanın ölçü birin şüphesiz, nesillerin sıralanmasıdır. Ulaş Oğlu Kazan Han, Dirse Han Oğlu Buğaç, Koca Oğlu Segrek, Kamgan Oğlu Han Bayındır vs. bilgisi (bir çok boyların adları : esiz, ata adı ile başlar. 1,3,4,6,7,9,10) tarihi ve tarihi mitolojik şecere zamanını g: mektedir. Buradan da, hükümdar sülâlelerinin şecerelerinin verilmesinin zorunlu anlaşılar. Salmelerdeki Oğuz hükümdarlarının soy ağacının Oğuz Han'a orada Türk'e ulaştırılması yolundaki tarihi istikâmet, tarihi geri dönmaz zamanın Dede K boylarında kalıntısıdır.

Tarihi doğrultudaki zaman, epik zaman-mekân birliğinin başlıca cihetlerinde Böyle bir tarihi doğrultudaki zamanda birbiri ile alâkası olmayan kahramanlar bir : getirilir, birbirine bağlanır. Meselâ Oğuzların atası olan Oğuz Han'ı gören Ulaş, de da 11. yüzyılın hâdiselerini içeren olaylar ve şahıslarla bağlanır, ayrıca Kazan'ın bi gibi takdim edilir. Efsanevi Bayındır Han, 7.-8. yüzyıllarda yaşamış (Ebûlgazi es dayanılarak verilen tarih, Ebûlgazi, 1992) Korkut ile, 11. asırda yaşamış Kazan H aynı zaman ve mekân yüzeyine getirilir. Epik destan tabii ki, real değil, epik tai yaşananların, arzu edilenlerin umumileştirilmiş tarihidir. Buna göre de t geçmişinin bütün bilinen ve sevilen, yarı tarihi, yarı efsanevi kahramanları h zamanında birleştirilmiş ol zamanın alperenleri gibi kabul edilmişlerdir. Ozan iç zaman bin yılları birleştiren zaman olduğundan, metinde kronolojik sıralı hareketlilik, tarihilik değil, bir kısım parçalara ayrılmış, geriye dönüş, geleceğe yö: duraklayıcı zaman özelliklerine sahip hronotop mâna içerir. Bu özellik epik eser yapısı ile ilgili olup, mitopoetik düşünce tarzıdır.

Mekân yapısında, yatay ve dikey karşılaştırmaların yardımı ile Oğuz medeniyet: etnik şuur ön plana geçer. Mitolojik tasavvurların sonunda ortaya çıkan dür "görme" destanda kısmen de olsa somutlaşmış, olayların göstergesine çevrilmişti hâdiseler akınında kahramanın mekana münasebeti de göz önünde bulundurulma Tabii ki, dikey kavramada eski Türklerin dünyayı hiyerarşik sütunda görmeleri ba rol oynamıştır. Aksine yatay algılamada dünyanın sathı modeli anlaşılır. Sathı Oğuzların gün doğar (doğu), gün batır (batı), gece (karanlık), gündüz (ışık), k: güney gibi yön ve vakit anlamlarını içerir. Tabii ki, kahramanların sathı modeld yünden diğer yöne geçirilmesi aynı vakitte zaman değişikliği ile de müşâhade e Şartlı olarak olarak, Oğuz dünyasından dışardaki âlemi masal, tabiat dünyası diye lendirirsek, kahramanların göçürülmesinin keyfiyet değişikliği anlaşılmış olur. Me Basat, masal dünyasından Oğuz cemiyetine getirilmekle keyfiyet değişikliğine u Korkut Ata'nın dili ile "Oğlanım sen insansın, hayvan-ile müsâhip olmagıl, gel yat bin, yahşi yigitler-ile eş yort"¹⁵ denilir ve Basat, at sürüp kan sömüren vahşiden (erenine çevrilir. Tepegöz, bu çevrilmeye üç defa mâruz kalır: Tabiatın cemir oradan da yeniden tabiata geçer. Zaman-mekân değişmesi, çevrilme onun Oğ

sembolize etmesidir.

Sonuç olarak denilebilir ki, zaman-mekân birliği destanın poetik yapısında metnin özelliğini gösteren, epik yaratıcılığın kanuna uygunluğunu şartlandıran başlıca unsurdur.

KAYNAKÇA

- Ahundov M.D. Kontsepsi Prostranstva i Vremeni: Istoki, Evolyutsiya, Perspektivi, Moskova, 1982
Bahtin M.M. Voprosi Literaturi i Estetiki: Issledovaniya Raznih Let, Moskova, 1972
Bahtin M.M. Literaturno-Kriticheskiye Stati, Moskova, 1986
Bahtin M.M. Tvorchestvo Fransua Rable i Narodnaya Kultura Srednevekovya i Renesansa, Moskova, 1990
Ergin M. Dede Korkut Kitabı, c.I, Ankara, 1997
Gureviç A.Ya. "Prostranstvenno-Vremennoy "Kontinium" "Pesni o Nibelungah", Traditsiya v İstori Kulturi, Moskova, 1978
Gureviç A.Ya. Kategori Srednevekovoy Kulturi, Moskva, 1984
Abulgazi, Şejerei Terakime, Aşgabat, 1992
Lihaçev D.S. İzbranniye Raboti, c.I, Moskova, 1987
Molçanov Yu.B. Çetire Kontseptsi Vremeni v Filosofii i Fizike, Moskova, 1977
Neklyudov S.Yu. "Staticheskiye i Dinamicheskiye Naçala v Prostranstvenno-Vremennoy Organizatsii Povestvovatel'nogo Folkloru", Tipologicheskiye Issledovaniya po Folkloru, Moskova, 1975
Putilov B.N. Geroicheskiy Epos i Deystvitelnost, Leningrad, 1987
Toporov V.N. Poetika Dostoevskogo i Arhaichniye Shemi Mifologicheskogo Mıshleniya, Problemi poetiki i İstori Literaturi, Saransk, 1973

14 Gureviç A.Ya. Kategori Srednevekovoy Kulturi, Moskova, 1984, s.117.

15 Ergin M. age, s.207.